

НАТАЛІЯ ТОЛСТИХ,

кандидат соціологічних наук, старший науковий співробітник відділу економічної соціології Інституту соціології НАН України (01021, Київ, вул. Шовковична, 12)

NATALIIA TOLSTYKH,

Candidate of Sciences in Sociology, Senior Research Fellow at the Department of Economic Sociology, Institute of Sociology, NAS of Ukraine (12 Shovkovychna St., Kyiv, 01021)

n_tolstykh@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0002-4245-9739>

Малозабезпеченість як системний бар'єр на шляху соціально-економічного розвитку України¹

Ринкові трансформації в Україні спричинили глибокі зрушення в українському суспільстві. Найбільш помітним з негативних соціальних наслідків їх стало зниження рівня життя більшості населення і поширення безробіття та злиденності в хронічних формах. Перехід до ринкових відносин не забезпечив задекларованих цілей, серед яких чільне місце посідало піднесення добробуту громадян, а навпаки, в соціально-економічному поступі країни склалися несприятливі для її розвитку тенденції, які загрожують збереженню і відновленню її економічного і людського потенціалу.

За час трансформацій не було відновлено валовий внутрішній продукт у дореформеному обсязі, а його тимчасове зростання мало хвилеподібний характер, оскільки ґрунтувалося більшою мірою на виграшній кон'юнктурі цін на світових ринках на сировинні товари, які переважають в експорті української економіки. Не було здійснено модернізацію виробництва, зокрема й промислового, що мало стати передумовою тривалого сталого соціально-економічного розвитку країни. У соціальній сфері не вдалося по-

---

¹ Статтю підготовлено у рамках виконання наукової роботи Інституту соціології НАН України "Системні ризики нестабільного суспільства: бідність, соціальна напруженість, культурна інволюція" за бюджетною програмою "Підтримка розвитку пріоритетних напрямів наукових досліджень".

долати загрозливі тенденції — масово поширилися безробіття, нестабільна зайнятість і, як наслідок, злиденність значної частини населення України; стрімко зросла поляризація суспільства, поділ на багатих і бідних. Ризик потрапити до лав бідних став щоденною реальністю майже для всіх громадян, оскільки держава відмовилася від активної політики у сфері зайнятості та соціального забезпечення, скоротила значну частину державних програм соціальної підтримки.

Сьогодні держава через незначний розмір валового внутрішнього продукту має обмежені важелі впливу на економічну та соціальну ситуацію в країні. За даними Міжнародного валютного фонду [Колесніченко, s.a.], станом на 2018 рік ВВП України на душу населення дорівнював 2,82 тис. дол., що менше за відповідний показник, розрахований для країн, які розвиваються (5,49 тис. дол.), і розвинених країн (48,97 тис. дол.). Значну частину валового внутрішнього продукту Україні доведеться найближчими роками спрямовувати на виплату і обслуговування зовнішнього боргу, що буде скорочувати обсяг коштів, які держава могла б використовувати для підтримки технологічного оновлення виробництва і соціального захисту населення. В такій несприятливій ситуації стає зрозумілим і вкрай недостатній розмір соціальних стандартів, які ми маємо в основі розрахунків соціальних пільг і субсидій.

Традиційно до бідних та нужденних відносять громадян чи домогосподарства, що мають у своєму розпорядженні дохід, менший за встановлений державою прожитковий мінімум на особу. Водночас реально з браком можливостей для придбання необхідних для виживання товарів і послуг щоденно стикається набагато більше громадян України. Зокрема, особливу увагу слід звернути на умови життя населення, яке балансує на межі бідності, тобто на тих, чії доходи лише незначно перевищують встановлений прожитковий мінімум. Цих громадян теж слід вважати малозабезпеченими, і нерідко вони зазнають не менш гострих форм нужденності, ніж бідні, оскільки їм не гарантовано субсидій та інших соціальних виплат з боку держави, а в разі незначного підвищення цін навіть недорогі товари та послуги стають для них недоступними.

За даними опитування, проведеного Інститутом соціології в 2019 році [Українське суспільство, 2019], безумовно бідними були тоді 12,9% респондентів, оскільки в їхніх сім'ях подушний дохід не перевищував офіційно затвердженого на той час прожиткового мінімуму (1936 грн). Але показник чисельності малозабезпечених слід збільшити, взявши до уваги представників сімей, в чиїх родинях подушний дохід перебуває в межах одного-двох прожиткових мінімумів (29,6%). Тобто у разі розширеного визначення частка малозабезпечених серед населення України виявилася набагато вищою (42,5%), ніж частка тих, кого зазвичай відносять до безперечно бідних. Кожний п'ятий (21,2%) опитаний був представником родини, яка щомісяця мала у своєму розпорядженні дохід на особу, що знаходився в межах від двох до трьох офіційних прожиткових мінімумів. Вищим за цю позначку середній подушний дохід виявився в родинях 27,2% респондентів, причому більшість таких респондентів (16,0% усіх опитаних чи 61,1% респондентів із сімей з доходами, вищими за трикратний прожитковий мінімум) вказували

його значення, яке не перевищувало п'ятикратного розміру офіційно встановленого прожиткового мінімуму.

Середнє значення подушних доходів в родинах опитаних становило 4913,6 грн і перевищувало законодавчо встановлений розмір прожиткового мінімуму у 2,5 раза. Але разом із тим цей наявний дохід був майже вдвічі меншим, ніж вартісна оцінка достатнього, на думку респондентів, розміру прожиткового мінімуму, середнє значення якого дорівнювало 8095,7 грн (табл. 1). Сам законодавчо встановлений державою розмір прожиткового мінімуму вважали достатнім для виживання тільки 2,7% опитаних, а збільшений вдвічі його розмір — 13,4% респондентів. Потрійний розмір затвердженого державою прожиткового мінімуму задовольнив би вже кожного третього (36,0%) опитаного; 62,0% респондентів називали достатній розмір прожиткового мінімуму, який сягав би п'ятикратного законодавчо встановленого його значення. Вимоги щодо збільшення цього соціального стандарту до більш як п'ятикратного встановленого державою його розміру висував кожен третій (33,2%) опитаний.

Таблиця 1

Розподіл респондентів за розміром наявного доходу і вартісною оцінкою достатнього прожиткового мінімуму^a (2019, N = 1802, %)

<i>Розмір доходу, грн</i>	<i>Наявний дохід</i>	<i>Достатній прожитковий мінімум</i>
Менш як 1936	12,9	2,7
1937–3872	29,6	10,7
3873–5808	21,2	22,6
5809–7744	10,7	15,5
7745–9680	5,3	10,5
Більш як 9681	10,2	33,6
Середнє значення	4913,6	8095,7
Не відповіли	10,0	4,4

^a Прожитковий мінімум — це вартісна оцінка споживчого кошика, до якого входять мінімальні набори продуктів харчування, непродовольчих товарів і послуг, що необхідні для збереження здоров'я людини та забезпечення її життєдіяльності [Прожитковий мінімум, s.a.]. Він є найважливішим базовим державним стандартом, оскільки на його основі визначають розміри державних соціальних гарантій (пенсій та інших виплат) та соціальні стандарти у сфері житлово-комунального, побутового, соціально-культурного обслуговування, охорони здоров'я та освіти. Прожитковий мінімум законодавчо закріплюється в державному бюджеті та встановлюється для населення загалом і для головних соціальних і демографічних груп: дітей віком до 6 років, дітей віком від 6 до 18 років, працездатних осіб та осіб, які втратили працездатність.

У таблиці подано групування респондентів за розміром подушного доходу в їхніх сім'ях. Використано загальний показник законодавчо встановленого прожиткового мінімуму на час опитування (1936 грн). Для аналізу тут і далі виділено такі інтервали подушного доходу в родинах респондентів: менше за один законодавчо встановлений прожитковий мінімум (до 1936 грн); від одного до двох прожиткових мінімумів (1937–3872 грн); від двох до трьох прожиткових мінімумів (3873–5808 грн); від трьох до чотирьох прожиткових мінімумів (5809–7745 грн); від чотирьох до п'яти прожиткових мінімумів (7745–9680 грн); більш як п'ять прожиткових мінімумів (9681 грн і більше).

Співвідношення офіційно встановленого прожиткового мінімуму і вартісної оцінки його достатнього розміру з боку респондентів дає підстави говорити про вкрай низький розмір цього соціального стандарту для того, щоб він міг гарантувати виживання людини, а значна частка населення, яке має доходи, нижчі за прожитковий мінімум чи такі, що перевищують його незначною мірою, свідчить, що широкі верстви населення України потерпають від злиденності. Загальна якісна оцінка респондентами статків своїх сімей також свідчить про невисокі стандарти життя, характерні для широких верств населення України. І хоча тільки 5,7% респондентів відзначали, що вони стикаються з голодом, сфера споживання третини (35,9%) всіх опитаних обмежується придбанням продуктів харчування. Сім'ям половини (52,5%) респондентів тією чи тією мірою вдається зводити кінці з кінцями, і вони можуть купувати все необхідне, але витрачають на це весь сімейний бюджет. І тільки кожен двадцятий (5,0%) опитаний відзначав, що його родині поряд з придбанням всього необхідного вдається робити заощадження. Ті респонденти, які вказували, що їхні сім'ї живуть у повному достатку (0,6%), становлять радше виняток.

Представники малозабезпечених сімей частіше, ніж відносно заможні та опитані загалом, відзначали, що вони можуть дозволити собі тільки продукти харчування. Частка таких респондентів серед тих, чії родини мали в розпорядженні менше за один законодавчо встановлений прожитковий мінімум на особу, становила 62,7%, а серед представників родин, в яких подушний дохід не виходить за межі одного-двох прожиткових мінімумів, — 48,5%. У наступній за розміром доходів групі респондентів, де ці показники коливалися від двох до трьох прожиткових мінімумів на особу, вже суттєво менше (27,5%) опитуваних зазначали, що їхнім сім'ям доступні тільки продукти харчування. Цілком очікувано, що найвищою частка респондентів, які вказували, що їхнім сім'ям вдається заощаджувати кошти (14,2%), виявилася серед відносно забезпечених респондентів, з доходами, більшими за три прожиткові мінімуми на особу. Серед представників менш забезпечених родин таких респондентів, можна вважати, не було (1,3–3,1%).

Повсякденні проблеми виживання і спричинені малозабезпеченістю стресові ситуації зумовлюють значну частку респондентів (36,1%), незадоволених своїм життям. Найчастіше так зазначали бідні, з доходом до одного прожиткового мінімуму, респонденти (49,3%). Майже стільки ж незадоволених своїм життям респондентів виявилось серед людей із доходом від одного до двох прожиткових мінімумів на особу (46,3%). Для більш забезпечених респондентів простежується тенденція зменшення частки незадоволених життям зі зростанням доходу. В підгрупі респондентів, дохід яких перебував у межах двох-трьох прожиткових мінімумів, незадоволених своїм життям виявилось 33,5%. Серед представників сімей з доходом, вищим за трикратний прожитковий мінімум на особу, таких респондентів виявилось 24,5%.

Малозабезпеченість має також інші, крім обмеженого споживання і незадоволеності життям, негативні соціальні наслідки. Людина з низьким розміром доходів, порівнюючи умови свого життя з відповідними умовами більш забезпечених верств, ба й із рекламними зразками добробуту, зазви-

чай відчуває незадоволеність своїм становищем у суспільстві, в якому матеріальне процвітання є критерієм успіху. Усвідомлення власної малозабезпеченості незрідка супроводжується апатією і низькою самооцінкою свого місця в суспільстві. Серед представників домогосподарств з доходом, нижчим за офіційний прожитковий мінімум на особу, частка незадоволених своїм становищем у суспільстві сягала половини (51,9%) і була лише трохи меншою серед респондентів, родини яких мали в розпорядженні від одного до двох прожиткових мінімумів (44,3%). Респонденти із сімей з доходом, вищим за два прожиткові мінімуми на особу, незадоволеність своїм становищем у суспільстві відзначали значно рідше (32,7%). Важливо зазначити, що масова крайня бідність і ще більш поширена малозабезпеченість в українському суспільстві існують на тлі значного соціального й матеріального розшарування і різного навіть за зразками процвітаючих країн багатства, власники якого не потрапляють до опитування і становлять незначну за своєю чисельністю, але не за своїми можливостями замкнену верству.

Нестійке матеріальне становище, відсутність гарантій зайнятості й державного захисту від зниження рівня життя пояснюють високу частку (48,1%) респондентів, які визнають, що їм не вистачає впевненості у власному майбутньому. Тих, кому такої впевненості вистачає, серед опитаних виявилось значно менше — 26,0%. У групі найбідніших респондентів з доходами, меншими за прожитковий мінімум, частка невпевнених у своєму майбутньому (63,1%) втричі перевищувала частку впевнених (18,0%). Серед респондентів, в родинях яких дохід перевищував прожитковий мінімум, але менш як удвічі, частка невпевнених у своєму майбутньому також перевищувала половину (56,1%), а частка впевнених у майбутньому не перевищувала однієї п'ятої (19,5%). Невпевненість у своєму майбутньому частіше, ніж впевненість виявляли і більш заможні респонденти. І тільки в окремо виділеній серед них підгрупі найбільш забезпечених респондентів, з доходами, вищими за п'ятикратний прожитковий мінімум, частки впевнених (36,4%) і невпевнених (35,3%) у власному майбутньому респондентів виявилися майже однаковими (табл. 2).

Таблиця 2

Оцінка впевненості у власному майбутньому респондентів з різними доходами (2019, %)

Чи вистачає Вам впевненості у власному майбутньому?	Розмір доходу, грн						Населення загалом
	Менше за 1936 n = 233	1937–3872 n = 533	3873–5808 n = 382	5809–7744 n = 193	7745–9680 n = 96	Більш як 9681 n = 184	
Не вистачає	63,1	56,1	45,8	40,9	42,7	35,3	48,1
Важко сказати, вистачає чи ні	16,3	21,8	21,5	31,1	30,2	25,5	23,4
Вистачає	18,0	19,5	31,2	25,4	26,0	36,4	26,0
Не відповіли	2,6	2,6	1,6	2,6	1,0	2,7	2,6

Матеріальний достаток суттєво, але тільки частково створює підґрунтя гідного життя, стабільного та благополучного існування сучасної людини.

Складні життєві ситуації, з якими стикається кожна людина і для подолання яких окремим індивідам бракує ресурсів, потребують уваги з боку держави й розроблення дієвої системи соціальної допомоги. Натомість сьогодні в Україні відбувається скорочення державного фінансування соціальних програм, що навряд чи знайде підтримку з боку населення. За даними дослідження, проведеного Інститутом соціології НАН України в 2016 році [Українське суспільство, 2016: с. 500], половина (57,4%) опитаних тоді зазначали, що держава і громадяни мають на паритетних засадах забезпечувати гідний рівень життя. Удвічі менше (25,7%) респондентів схилилися до думки, що держава зобов'язана гарантувати всім громадянам належну якість існування, що, зауважимо принагідно, свідчить про помилковість тези щодо домінування серед населення України утриманських настроїв. Частка опитаних, які вважали, що всі громадяни, крім непрацевдатних, мають самі дбати про себе, становила меншість (13,3%).

Віднесення респондентів з доходом в межах одного-двох офіційних прожиткових мінімумів до малозабезпечених верств населення є обґрунтованим, понад те, до лав нужденних доречно було б зараховувати і певну частину респондентів з дещо більшим доходом, зокрема, представників сімей, які мають у розпорядженні від двох до трьох офіційних прожиткових мінімумів. І хоча споживчі можливості таких людей, звісно, були ширшими, ніж у їхніх менш забезпечених співгромадян, а вони були частіше задоволеними своїм життям, дохід, що трохи перевищує подвійне значення офіційного прожиткового мінімуму, зовсім не гарантує безбідного життя. Тільки сім'ям надто малої частки з них (3,1%) вдавалося робити заощадження, тоді як частка невпевнених у своєму майбутньому серед цих респондентів (45,8%) помітно перевищувала частку впевнених (31,2%).

Офіційний прожитковий мінімум часто зазнає справедливої критики з боку фахівців. Кількісна оцінка його достатнього розміру, як свідчать результати опитування, коливалася у представників різних демографічних і професійних груп, але в кожній з них її середнє значення багаторазово перевищувало розмір офіційного прожиткового мінімуму. Вищі вимоги до прожиткового мінімуму (8718,7 грн) висувала молодь порівняно з опитаними середнього (8433,7 грн) і старшого (7339,3 грн) віку. Респонденти з повною вищою освітою мали й вищу вартісну оцінку достатнього прожиткового мінімуму (8906,3 грн), ніж опитані з початковою чи неповною середньою освітою (6595,0 грн). Водночас вимоги до прожиткового мінімуму виявилися більшими у респондентів, чия робота вимагає вищого рівня освіти та кваліфікації. Спеціалісти технічного профілю з вищою чи середньою спеціальною освітою вважали, що він має дорівнювати в середньому 9251,5 грн, службовці із числа допоміжного персоналу – 8658,0 грн. Помітно різнилася вартісна оцінка достатнього розміру прожиткового мінімуму серед опитаних представників робітничих спеціальностей. Кваліфіковані робітники називали в середньому вищі значення (9188,4 грн), ніж різнороби й підсобні робітники (7672,3 грн). Найвище середнє значення бажаного рівня прожиткового мінімуму виявилось у групі зайнятих дрібним бізнесом та індивідуальним підприємництвом (9717,4 грн).

Зрештою, кияни називали більші значення бажаного прожиткового мінімуму, ніж представники інших типів поселень, і його середнє значення (14138,5 грн) більш як у сім разів перевищувало законодавчо встановлений розмір і майже вдвічі — середній за масивом розмір вартісної оцінки прожиткового мінімуму з боку опитаних. Жоден з опитаних киян не визначив достатній розмір прожиткового мінімуму, нижчий за офіційно встановлений, а дохід нижчий за п'ятикратний мінімум вважали достатнім для виживання тільки 14,7% жителів столиці. Респонденти, які представляли великі міста, з населенням понад 250 тис. осіб, в середньому давали значно менші вартісні оцінки достатнього розміру прожиткового мінімуму (8621,2 грн), ніж кияни; й це значення дещо перевищувало середнє за масивом в цілому. Найнижче середнє значення оцінки достатнього розміру прожиткового мінімуму виявилось у представників сільської місцевості (7034,2 грн), але й це значення було вищим за офіційно встановлений розмір прожиткового мінімуму (табл. 3).

Таблиця 3

**Розмір достатнього прожиткового мінімуму
в оцінках представників різних типів поселення (2019,%)**

Достатній прожитковий мінімум, грн	Тип поселення				Населення загалом
	Київ N = 136	Місто з населенням понад 250 тис. осіб n = 432	Невелике місто n = 639	Село n = 595	
Менш як 1936	0,0	1,2	2,2	4,9	2,7
1937–3872	0,7	9,7	10,6	13,8	10,7
3873–5808	6,6	20,6	23,9	26,4	22,6
5809–7744	3,7	17,6	18,9	13,1	15,5
7745–9680	3,7	10,2	12,8	9,7	10,5
Більш як 9681	80,7	39,9	28,8	23,3	33,6
Середнє значення	14138,5	8621,3	7397,6	7034,2	8095,7
Не відповіли	4,4	0,9	2,7	8,7	4,4

Середні значення оцінки прожиткового мінімуму мали розбіжності в групах респондентів з різним розміром наявних доходів, і зі зростанням розміру доходів опитуваних чітко простежувалася тенденція збільшення вартісної оцінки необхідних для прожиття коштів. Респонденти, сім'ї яких мали в розпорядженні щомісяця менше за офіційний прожитковий мінімум на особу, називали як такий стандарт в середньому 6200 грн, представники сімей з доходами від одного до двох прожиткових мінімумів — 7293 грн. Середнє значення оцінки достатнього розміру прожиткового мінімуму, розраховане для всіх інших респондентів, які вказали дохід своєї сім'ї (за винятком малозабезпечених), становило 8983 грн.

Поступове незначне підвищення розміру прожиткового мінімуму (до 2027 грн з 1 грудня 2019 року, 2118 грн з 1 липня та 2189 грн з 1 грудня 2020

року), передбачене бюджетом України на 2020 рік, суттєво не змінить соціальну ситуацію і не впливатиме на добробут населення. Значне підвищення прожиткового мінімуму потягнуло б за собою збільшення й інших соціальних стандартів, на що у держави зараз не вистачить коштів. Значну частину бюджету (423,6 млрд грн) забере погашення (282,1 млрд грн) та обслуговування (141,5 млрд грн) державного боргу. Для порівняння доречно буде вказати, що витрати на охорону здоров'я плануються у обсязі 113,3 млрд грн, на освіту — 145,1 млрд грн, на соціальну сферу (пенсії, субсидії) — 293 млрд грн [Верховна Рада, s.a.].

За прогнозами економістів, зробленими ще до епідемії COVID-19, українську економіку чекають важкі випробування, що не дає підстав очікувати зростання державних соціальних видатків. Застарілі технології та необхідність виплачувати й обслуговувати значний зовнішній борг зумовлюють низьку конкурентоспроможність економіки України на світових ринках. Слід погодитись із думкою, що в інформаційному просторі сьогодні відсутня дискусія про те, чи можна взагалі формувати бюджет країни у значній залежності від зовнішніх запозичень і як змінити ситуацію, коли подальші запозичення Україна отримує для обслуговування наявного боргу [Власюк, s.a.]. Головною вадою політики зовнішніх запозичень є відсутність економічної стратегії, на реалізацію завдань якої мають бути спрямовані ресурси країни та зовнішні запозичення. Серед завдань цієї стратегії мало б бути технологічне осучаснення виробництва, для чого Україна має достатній інтелектуальний і людський потенціал. У разі адекватного підходу до розроблення такої стратегії, можливо, зовнішні запозичення, які лягають борговим тягарем на країну, могли б і не знадобитися.

Погіршить ситуацію з малозабезпеченістю і епідемія COVID-19. За прогнозами експертів ЮНІСЕФ, соціально-економічна криза, викликана епідемією, може призвести до збільшення кількості бідних людей в Україні з 27,2% до 43,6%, і загалом погіршення економічної ситуації матиме найбільш сильний негативний вплив на соціально незахищені верстви населення [Коронавірус, s.a.]. До цієї думки необхідно додати, що значно погіршиться і добробут працівників, чия заробітна плата є головним джерелом існування, як у разі більшості українських сімей. Значна частина зайнятих, особливо в малому і середньому бізнесі, на час строгого карантину були вимушені припинити роботу, а отже, залишилися без заробітків. На таку ситуацію владі слід відреагувати наданням тимчасово незайнятим громадянам допомоги на універсальних і безумовних засадах за фактом втрати роботи.

Обмеженість фінансових ресурсів у державному бюджеті не може зняти нагальне питання про перегляд принципів формування і розмірів соціальних виплат, яке вже давно назріло. Перегляд соціальних стандартів з боку держави у бік суттєвого підвищення за одночасного розширення сфери суспільних благ (охорона здоров'я, освіта, сфера культури) і справедливий перерозподіл доходів у суспільстві необхідні для подолання тривалої соціально-економічної кризи в Україні. Для поліпшення ситуації малозабезпеченості слід розробити принципово нову соціально-економічну стратегію розвитку України. Соціальну складову цієї стратегії не можна фінансувати

за залишковим принципом, оскільки саме людина є творцем багатства країни та добробуту суспільства, тож її існування на межі виживання звужуватиме можливості майбутнього зростання конкурентоспроможності економіки України. Пріоритетне фінансування соціальної сфери й розширення державних програм соціальної допомоги замість скорочення їх стало б не лише гуманним саме по собі, а й необхідним кроком на шляху відродження української економіки.

Джерела

- Верховна Рада ухвалила закон “Про Державний бюджет України на 2020 рік”* (с.а.). Отримано з: <https://ukrinform.ua/rubric-economy/2818167-rada-uhvalila-derzbudzet2020.html>
- Власюк, В. (с.а.). *Борговий тягар*. Отримано з: http://dt.ua/business/borgoviy-tyagar-294289_.html
- Колесніченко, О. (с.а.). *Якою буде економіка України через 5 років – прогноз МВФ*. Отримано з: <https://www.epravda.com.ua/news/2018/09/19/640725>
- Коронавірус подвоїть кількість бідних в Україні – ЮНІСЕФ* (с.а.). Отримано з: https://zik.ua/news/ludyna/koronavirus_podvoid_kilkist_bidnykh_v_ukraini_yunisef_968821
- Прожитковий мінімум в Україні в 2019* (с.а.). Отримано з: <http://index.minfin.com.ua/labour/wagemin>
- Українське суспільство: моніторинг соціальних змін* (2016). Вип. 3 (17). Київ: Інститут соціології НАН України.
- Українське суспільство: моніторинг соціальних змін* (2019). Вип. 6 (20). Київ: Інститут соціології НАН України.

Отримано 12.08.2020

References

- COVID-19 will double number of the poor in Ukraine – UNICEF* (с.а.). [In Ukrainian]. Retrieved from: https://zik.ua/news/ludyna/koronavirus_podvoid_kilkist_bidnykh_v_ukraini_yunisef_968821 [= Коронавірус с.а.]
- Kolesnichenko, O. (с.а.). *What will be the economy of Ukraine in 5 years – IMF's prognosis*. [In Ukrainian]. Retrieved from: <https://www.epravda.com.ua/news/2018/09/19/640725> [= Колесніченко с.а.]
- Subsistence level in Ukraine in 2019* (с.а.). [In Ukrainian]. Retrieved from: <http://index.minfin.com.ua/labour/wagemin> [= Прожитковий мінімум с.а.]
- Ukrainian Society: Monitoring of Social Changes* (2016). Iss. 3 (17). [In Ukrainian]. Kyiv: Institute of Sociology, NAS of Ukraine. [= Українське суспільство 2016]
- Ukrainian Society: Monitoring of Social Changes* (2019). Iss. 6 (20). [In Ukrainian]. Kyiv: Institute of Sociology, NAS of Ukraine. [= Українське суспільство 2019]
- Verkhovna Rada Approved the Law “On the State Budget 2020”* (с.а.). [In Ukrainian]. Retrieved from: <https://ukrinform.ua/rubric-economy/2818167-rada-uhvalila-derzbudzet2020.html> [= Верховна Рада с.а.]
- Vlasiuk, V. (с.а.). *Debt burden*. [In Ukrainian]. Retrieved from: http://dt.ua/business/borgoviy-tyagar-294289_.html [= Власюк с.а.]

Received 12.08.2020

НАТАЛІЯ ТОЛСТИХ

Малозабезпеченість як системний бар'єр на шляху соціально-економічного розвитку України

У статті подано різні підходи до визначення масштабів малозабезпеченості та бідності в сучасній Україні. Бідність традиційно асоціюється з крайнім ступенем нужденності й доходом, нижчим за встановлений державою прожитковий мінімум. На думку автора, до малозабезпечених верств слід відносити не тільки бідних, визначених за цим критерієм, а й населення з доходом від одного до двох офіційних прожиткових мінімумів, яке здебільшого також відчуває гостру депривацію. За даними соціологічного дослідження, проведеного Інститутом соціології НАН України 2019 року, здійснено аналіз рівня життя населення з різними доходами і, зокрема, виявлено особливості споживання та соціального самопочуття малозабезпечених верств. Зроблено висновок, що умови існування більшості населення України є незадовільними для збереження і розвитку людського потенціалу, а малозабезпечені верстви щоденно стикаються з проблемами виживання. Особливу увагу приділено вивченню макроекономічних причин малозабезпеченості та її зворотного впливу на соціальний потенціал України. Визначено такі її наслідки, як обмеженість споживання і незадоволеність людини власним життям. Наведено оцінки населенням України прожиткового мінімуму, який є основним соціальним стандартом. За результатами зіставлення законодавчо закріпленого його розміру з уявленнями населення про достатній його розмір зроблено висновок про невідповідність між ними та необхідність значного підвищення розміру прожиткового мінімуму. Соціально-економічна ситуація, що склалася сьогодні в Україні, завадить провадженню обраного владою курсу неоліберальних економічних реформ зі скороченням участі держави в регулюванні економіки та відходом від активної соціальної політики. Подальше просування цим шляхом призведе до укорінення хронічних форм масової злидненості та втрат людського і трудового потенціалу країни. Обгрунтовано, що хронічна масова малозабезпеченість може бути подолана тільки за умови формування нової стратегії соціально-економічного розвитку країни, в якій соціальне забезпечення буде важливим пріоритетом.

Ключові слова: малозабезпеченість, бідність, рівень життя, державний бюджет, прожитковий мінімум, соціальні стандарти, людський потенціал

НАТАЛІЯ ТОЛСТЫХ

Малообеспеченность как системный барьер на пути социально-экономического развития Украины

В статье представлены различные подходы к определению масштабов малообеспеченности и бедности в современной Украине. Бедность традиционно ассоциируется с крайней степенью нужды и доходом ниже утвержденного государством прожиточного минимума. По мнению автора, к малообеспеченным слоям следует относить не только бедных, определяемых по этому критерию, но и население с доходом от одного до двух официальных прожиточных минимумов, которое в большинстве своем также ощущает острую депривацию. С использованием данных социологического исследования, проведенного Институтом социологии НАН Украины в 2019 году, осуществлен анализ уровня жизни населения с разными доходами и, в частности, определены особенности потребления и социального самочувствия малообеспеченных слоев. Сделан вывод, что условия существования большинства населения Украины являются неудовлетворительными для сохранения и развития человеческого потенциала, а малообеспеченная его часть ежедневно сталкивается с проблемами выживания. Особое внимание уделено изучению макроэкономических причин малообеспеченности и ее обратного влияния на социальный потенциал Украины. Опреде-

лены такие ее последствия, как ограниченное потребление и неудовлетворенность человека своей жизнью. Представлены оценки населением Украины прожиточного минимума, который является основным социальным стандартом. По результатам сопоставления законодательно закреплённого его размера и представлений населения о достаточном его размере сделан вывод об их несоответствии и необходимости значительного повышения размера прожиточного минимума. Сложившаяся сегодня в Украине социально-экономическая ситуация не позволяет проводить выбранный властью курс неолиберальных экономических реформ с сокращением участия государства в регулировании экономики и отходом от активной социальной политики. Дальнейшее продвижение по этому пути приведёт к укоренению хронических форм массового обнищания и потерям человеческого и трудового потенциала страны. Обосновано, что хроническая массовая малообеспеченность может быть преодолена только при условии формирования новой стратегии социально-экономического развития страны, в которой социальное обеспечение будет важным приоритетом.

Ключевые слова: малообеспеченность, бедность, уровень жизни, государственный бюджет, прожиточный минимум, социальные стандарты, человеческий потенциал

NATALIIA TOLSTYKH

Living on a low income as a systemic impediment to socio-economic development of Ukraine

The article sheds light on various approaches that seek to determine how widespread poverty and life on a low income are in Ukraine nowadays. As a social phenomenon, poverty has traditionally been associated with destitution and living below the subsistence level set by the government. However, the author holds the view that life on a low income not only means living near or below the poverty line. There is another part of Ukraine's population that should also be considered needy — those whose income is less than twice as the subsistence level, and most of them are also subject to socio-economic deprivation. Drawing upon the findings of a social survey conducted by the Institute of Sociology of the NAS of Ukraine in 2019, the paper analyses the standard of living among different income groups. Particular attention is given to consumption patterns and social well-being of respondents in the lower income brackets. From the data, it can be inferred that living conditions of many Ukrainians are inadequate to sustain and develop human potential; furthermore, the low-income households have literally to struggle every day to make ends meet. The author brings into focus the main macroeconomic factors contributing to this situation and its adverse effect on the nation's social potential. Some of the most common social consequences of living on a low income have been identified, such as limited consumption, a person's dissatisfaction with life and his/her position in society. The above-mentioned survey also provides the estimates of how much the current subsistence level (with regard to Ukraine) should be. Having been made by different socio-demographic and occupational groups of Ukraine's population, these estimates are a useful source of information — given that subsistence level is considered the basic social standard. According to the survey, all these figures are at variance with the official subsistence level, which is noticeably lower, and this indicates that the current subsistence level needs an upward revision. Today, the overall socio-economic situation in Ukraine is unfavourable for neoliberal economic reforms initiated by the government. Since these policies are primarily designed to reduce the role of state in managing the economy and implementing social welfare programmes, following this path will inevitably result in the entrenchment of mass poverty and in a major loss of Ukraine's human potential, as well as labour force. The author argues that tackling the country's chronic low income problem is only possible if a new strategy for socio-economic development is adopted, where social welfare is prioritised.

Keywords: living on a low income, poverty, standard of living, government budget, subsistence level, social standards, human potential